

MİKROBUN KEŞFİ

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DEVRİMİN KISA TARİHİ

JOHN WALLER

ÇEVİREN
FAHRİ ÖZ

JOHN WALLER

Oxford Üniversitesi'nde modern tarih okudu. Önce insan biyolojisi alanında, ardından Londra'daki Imperial College'de bilim ve tıp tarihi alanında yüksek lisans yaptı. University of College London'da bilim felsefesi ve tarihi alanında doktora derecesini aldı (2002). Michigan State Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tıp tarihi alanında çalışmalar yürütmektedir. Bilim ve tıp tarihi dergisi *Endeavour*'ın editörüdür.

Başlıca eserleri: *Einstein's Luck and Leaps in the Dark* (2002), *The Real Oliver Twist: Robert Blincoe, a Life that Illuminates a Violent Age* (2006), *A Time to Dance, A Time to Die* (2008), *Fabulous Science: Fact and Fiction in the History of Scientific Discovery* (2021).

FAHRİ ÖZ

Çevirmen, akademisyen, şair. ABD'deki Iowa Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesidir. Walt Whitman'ın ve Emily Dickinson'ın bütün şiirlerini Türkçeye çevirmektedir.

Başlıca eserleri: Sei Shonagon, *Yastıkname* (2006); Lindsey Lowe, *Elinin Altındaki Gerçekler-Buluşlar ve Teknoloji-Savunma ve Güvenlik* (2014); Gertrude Stein, *Nasıl Yazmalı* (2016); Walter Whitman, *Çimen Yaprakları* (2019).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR | 11

GİRİŞ

HER AÇIDAN DEVRİM NİTELİĞİNDE | 13

I. KISIM

MİKROPTAN ÖNCE

1

WILLIAM BROWNRIGG'E GÖRE DÜNYA | 19

II. KISIM

DEVİRİMİN MİKROPLARI:

DEVİRİMİN TOHURLARI MÖ. 500 – MS. 1850

2

ÖLÜM CEPHANELİKLERİ | 33

3

BULAŞICI *EFFLUVIA* | 37

4

LEEUWENHOEK'UN 'KÜÇÜK HAYVANLARI' | 41

5

PARİS'TE DEVRİM | 46

6

PİSLİK, HASTALIK VE ÇÜRÜME | 52

7

BAŞLANGICIN SONU | 64

III. KISIM
SIRA LOUIS PASTEUR'DE

8

İKİ DÜELLO | 71

9

İNGİLİZ TALEBE | 83

IV. KISIM
İPEKBÖCEKLERİ, TAVUKLAR VE KOYUNLAR

10

İPEKBÖCEĞİNİN DRAMI | 91

11

ŞARBON | 96

V. KISIM
KOCH'UN POSTÜLALARI

12

1881: PATATESLER VE POSTÜLALAR | 111

VI. KISIM
DÖRT BÜYÜKLER, 1881-1899

13

VEREM | 121

14

KOLERA, SÜVEYŞ VE PETTENKOFER | 129

15

PASTEUR'ÜN KAPICISI | 142

16

TİFO | 152

SONUÇ

YENİ BİR BİLİM | 163

KAYNAKÇA VE EK KAYNAKLAR | 168

DİZİN | 172

GİRİŞ

HER AÇIDAN DEVRİM NİTELİĞİNDE

Sözcükler de madeni paralar gibi değer kaybına uğrar ve gözden düşerler. Devrim gibi iddialı sözcüklerse özellikle kırılmalıdır. Aslen Amerikan, Fransız ya da Sanayi gibi sıfatlarla nitelendiğinden, ‘devrim’ kavramı sayısız yazar tarafından, örneğin mutfak, iş yeri ya da ana cadde gibi yerlerdeki görece küçük değişiklikleri vurgulamak için yersizce kullanılmıştır. Bu tür sıradan olayların tersine, gerçek devrim, dünyamızın çehresini ve ona bakışımızı dönüştüren bir şeydir. 1880 ile 1900 yılları arasında gerçekleşen kansız ama olağanüstü bilimsel devrim, bu anlamda bize paradigmatik bir örnek sunuyor. Çünkü bu kısa zaman zarfında, tıp muhtemelen o zamana kadar görülmüş en büyük dönüşümünü yaşamıştır. Sadece 20 yıl içinde, mikropların hastalıklarda temel bir rol oynadıkları ilk kez net bir şekilde ortaya konmuş ve Batılı hekimler hastalıkların nedenleri ve doğası hakkında bir şekilde binlerce yıldır süregelen yanlış fikirleri terk etmişlerdir.

Bu sıra dışı devrimin itici gücünü, birbiriyle sıkı rekabet içindeki iki ekip oluşturuyordu. Bu ekiplerden biri kılı kırk yaran, sistematik ve çok parlak bir gözlemci olan Alman bilim insanı Robert Koch tarafından; diğeri ise gözüpek, riske girmekten çekinmeyen ve son derecede yaratıcı bir Fransız

olan Louis Pasteur tarafından yönetiliyordu. İnsanoğlunun minicik mikropların bulaşıcı hastalıklara yol açtığını keşfedişinin öyküsü, büyük ölçüde bu bir avuç insanın yaptığı bir dizi olağanüstü deneyin keşfidir. Çok az kimse insanoğlunun çaba gösterdiği bir alanda bu denli çarpıcı ve kalıcı bir etki yaratabilmiştir. Bilim alanında da bu kadar keskin ama şaşırtıcı derecede verimli bir rekabet görülmemiştir. Pasteur ve Koch bilimsel kariyerlerine atıldıklarında, mikrop kuramı tıptaki kurulu düzenin neredeyse tamamının gerçektışı sayıp reddettiği şüpheli bir varsayımdan öte bir şey değildi.

Tüm bu çalışmaların sonucunda, 1900 yılının tıp dünyası 1800 yılındakinden tamamen farklı bir yer hâline gelecekti. Binlerce yıl süren hüsnükuruntu ve karanlıkta bocalamanın ardından tıp bilimi sonunda doğru yolu bulmuştu. Birkaç yıl önce tamamen işe yaradığı düşünülen kuramlar birden bire eğlenceli tuhafıklar hâline gelmişti. Hekimler ve cerrahlar kendilerinden önceki meslektaşlarının hastaların kanını neden neredeyse bayılıta kadar akıttıklarını merak etmeye başladılar. Diğerleriye öksürük ve hapsirığın gerçekten hastalık yaydığını ilk kez fark ediyorlardı. Birçoğu, ameliyat bekleyen bir sonraki hastaya geçmeden önce bisturiyi zaten kan lekeleriyle kaplı önlüklerine şöyle bir silivermenin hijyenik açıdan yeterli görüldüğü gençlik dönemlerini hatırlayınca dehşete düşmeye başladı. Mikropların hastalığa yol açtığının soluk kesici şekilde hızlı gelişen keşfi, kesinlikle devrim niteliğindedeydi.

Bir Devrimin Anatomisi

Bu kitap, mikrop kuramının nasıl, neden ve kim sayesinde son derece tartışmalı bir kuram olmaktan çıkıp modern tıbbın ana ilkelerinden biri hâline geldiğinin izini sürüyor. Söz konusu meseleler basit bir biçimde ifade edilmiştir. Mikrop kuramının kabul gören görüş hâline gelebilmesi için üç şe-

3

BULAŞICI EFFLUVIA¹

Enfeksiyon kavramının kendisi çok eski olsa da bununla yakından bağlantılı olan, hastalıkların bir insandan bir başkasına geçebileceği fikri, o kadar eski değildir. Kesin olarak tanımlanmış bulaşma kavramları Hristiyan dünyasında muhtemelen ancak Ortaçağ'da halkları kırıp geçiren korkunç hıyarcıklı veba salgınlarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Vebanın ani ve yıkıcı etkisi birbirine rakip bir yığın açıklamanın doğmasına neden olmuştur. Bu açıklamalar arasında Tanrı'nın gazabı, gökyüzündeki tuhaf hareketler ve garip hava koşulları yer alsada hastalığın doğası birçoklarını bu illetin insandan insana geçtiğini fark etmeye zorlamıştı.

Sonraki yüzyıllarda yeniden nükseden veba salgınları bu izlenimi daha da güçlendirmişti. Vebanın bulaşıcı olduğuna ilişkin kanıtların artmasıyla birlikte devlet yetkilileri gerekli önlemleri aldılar. Veba kurbanları tecrit edilmiş, evleri tahtalarla kapatılmıştı. Daha sonra, gemi mürettebatlarının karantinaya alınması uygulaması İtalya'dan başlayarak Avrupa'nın diğer belli başlı limanlarına da hızla yayıldı. Vebanın bulaşıcı olduğunun fark edilmesi iyi niyetli sayılamayacak uygulamalara da yol açmıştı. 1347 yılında Karadeniz kıyısındaki Kefe şehrini kuşatan Tatarlar, şehirde hıyarcıklı

¹ *Lat. Effluuium*'un çoğul hâli. Zararlı, kötü kokan madde. (Çev.)

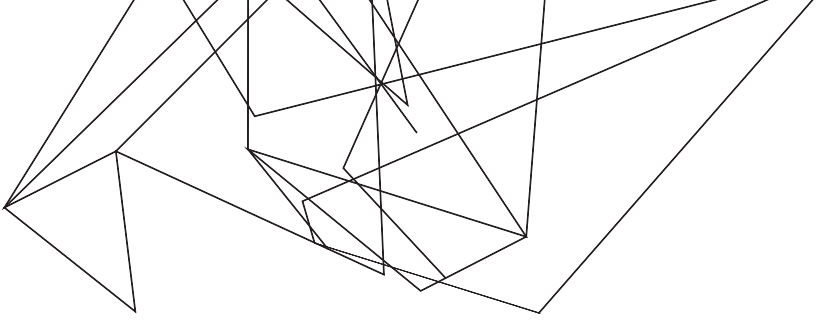
4

LEEUVENHOEK'UN 'KÜÇÜK HAYVANLARI'

Kayda geçen ilk diş ipi kullanımı 1683 yılının Eylül ayına tarihleniyor. Bu işi yapan kişi ise Hollanda'da bir şehirde küçük bir memur olarak çalışan ve zamanının en usta mikroskop yapımçılarından biri hâline gelen Anthony van Leeuwenhoek'tu. Leeuwenhoek 'genelde çok temiz' olan dişlerinin arasındaki 'beyaz madde'nin birazını bir iple kazıyarak çıkardıktan sonra mikroskopunun altında incelemişti. Bundan sadece birkaç ay önce de bu tanınmış Hollandalı, mikropları gören ilk insan olmuştu. Fakat diş ipiyle yaptığı tarihsel deneyden sonra tanık olduğu 'küçük canlı hayvanların' miktarı ve çeşitliliği onu afallatmıştı.

Leeuwenhoek'un deneyiminin nasıl bir şey olduğu, diğer bir deyişle yeryüzündeki yaşam türlerinin miktarı konusunda yapılan tahminlerin oldukça yanlış -hatta gülünç bir şekilde yanlış- olduğunu fark etmek, ancak bizzat yaşayarak anlaşılabilir. Leeuwenhoek'un keşfettiği gibi, dünya inanılmaz derecede olağanüstü çeşitlilikte mikrobiyal yaşam barındırıyordu. Böyle olsa da Leeuwenhoek'un keşfi karşısında mütevazılaştığı söylenemez. Bir çığır açtığını biliyordu ve Londra Royal Society tarafından basılan bir dizi mektup sayesinde bunu paraya da çevirmişti. Çok geçmeden insanlar o güne kadar hayal bile edilemeyecek bu dünyayı görme hevesiyle Avrupa'nın

DİZİN

A

Abel, William 22
akıl yürütme 21
Sir Amherst, Jeffrey 39
amonyak 74
antibakteriyel sis 84
antibiyotik devrimi 166
Antik Yunanlar 33
antiseptik(ler) 36, 84, 85, 86, 107
aşışılık kompleksi 27
aşılama 38, 39, 160; ~ yöntemi 38
ateşlenme 21
ateşli hastalıklar 35
Auzias-Turenne, Joseph 105

B

bağırsak kurdu 28
bağışıklık 39, 126, 139, 144, 147,
148, 151, 156, 157, 158, 160, 161;
~ ilkesi 105
bakteri(ler) 23, 53, 68, 75, 79, 80, 82,
97, 101, 102, 106, 107, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 123, 134,
138, 154, 155, 156
bakteriyel enfeksiyon(lar) 19; ~ın te-
davisı 166
bakteriyolojik araştırma 115
balgam 20, 21, 26, 142
Beale, Lionel 68
Bell, John 47
Bellers, John 35
Bennett, John Hughes 67
Bernard, Claude 51

Bichat, Marie Xavier 49

bilgi 4
bilim tarihi 65, 91, 103, 108
bilimsel: ~ değerler sistemi 52; ~ deęi-
şim 49; ~ deney 44; ~ ilerleme 52; ~
kuramlar 26; ~ araştırmalar 51
Bischoff, Jacob 85
biyoloji 56, 65, 71
biyolojik: ~ araştırma 115; ~ ferman-
tasyon süreci 81; ~ savaş 38
Bouquet, Albay Henry 39
Boyle, Robert 34
Bretonneau, Pierre-Fidèle 49
Brownrigg, William 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 40, 50, 51, 116,
168
Buchan, William 24
Budd, William 153
bulaşan hastalıklar 40
bulaşıcı hastalık(lar) 14, 15, 20, 34,
47, 55, 64, 86, 91, 95, 111, 134,
163, 164, 165
bulaşıcılık 57, 87
bulaşma 37, 38, 58, 83, 96, 153

C

Callender, George 58, 84, 85
canlı: ~ denek hayvanlar 51; ~ orga-
nizma 74
Kraliçe Caroline 48
Chamberland, Charles 108
cinsel: ~ hastalıklar 36; ~ sapkınlık 62
Cohn, Ferdinand 80, 82, 101, 102

Cullen, William 40
cüzam 133, 134, 155, 163

Ç
çiçek: ~ aşısı 105; ~ hastalığı 38, 39,
40; ~ polenleri 56
çürüyen maddeler 55

D
Davaine, Casimir-Joseph 96, 97, 98,
99, 101, 107, 170
deneySEL: ~ bilim 77; ~ tıp 50
difteri 24, 40, 117, 163
dizanteri 24
doğa yasaları 20
Duclaux, Émile 75, 76, 92, 94
Durham, Herbert 156, 158

E
Eberth, Carl J. 153
Eberth-Gaffky 153, 154, 155, 156,
157, 161
Ehrlich, Paul 115, 125, 165
Eliot, George 47
enfeksiyon 19, 30, 37, 50, 84, 94,
134, 143, 153, 169
epidemioloji 65
erizipel 20, 21, 116, 117
eski tıbbi gelenekler 64

F
Farr, William 56
Fehleison, Friedrich 116, 117
fermantasyon 74, 76, 77, 81, 91, 93,
96
fiziksel: ~ muayene 27, 28, 48; ~ et-
menler 20
Fourcroy, Antoine 48
Fracastoro, Girolamo 42
Fransız: ~ bilim çevreleri 77, 80; ~
Devrimi 30, 45, 51
frengi 38, 40

G
Gaffky, Georg 154, 155, 156, 157,
161
Galenos 20
gıda zehirlenmesi 23, 26

Gordon, Alexander 59, 60, 62, 63
grip 23, 167
von Gruber, Max 156
Grunbaum, Albert 156, 158
gut hastalığı 22

H
Haffkine 136, 137, 138, 139, 140,
155, 157, 171
halk sağlığı 34, 65
Hata, Sanachiro 165
havayla taşınan gazlar 34
hemoroit 23
Henle, Jacob 51, 64, 98
hıyarıklı veba salgınları 37
Hippokrates 20, 33, 163
Holmes, Oliver Wendell 60, 63, 84,
167
Howard, , John 35, 46, 56, 169
Hristiyan dünyası 37

İ
iç: ~ hastalıklar 49, 68; ~ tıkanma 21
idrar 20, 21, 102; ~ söktürücü ilaçlar
21
iklim koşulları 24
inorganik kimyasal tepkime 74
insan: ~ hastalıkları 42, 81, 115; ~
vücudu 21
ishal 29, 152
iskorbüt 22, 24, 36

J
Jenner, Edward 39

K
kabakulak 68
kadim: ~ kültür 33; ~ tıp geleneği 33
kamu sağlığı 35, 56, 58, 64
kan 14, 19, 20, 26, 85, 98, 99, 103,
111, 121, 122, 156, 157; ~ zehirlen-
mesi 111
kangren 86, 111, 163
karbolik: ~ asit 58, 84, 85, 86; ~ asitli
sargılar 84
karbon 74
karbondioksit 55
katı temizlik kuralları 36

- kendiliğinden türeme 42, 43, 44, 45, 52, 53, 54, 68, 71, 76, 77, 79, 80, 81, 169; ~ görüşü 43, 53; ~ kuramı 43
- kızamık 22
- kızıl hastalığı 22
- kimya 55, 56, 71, 76
- kimyasal tepkime(ler) 56, 74
- kinizm 167
- kirli sıvılar 24
- Koch, Robert 13, 14, 16, 98, 99, 101, 102, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 154, 155, 163, 170, 171
- kolera 24, 40, 65, 67, 117, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 155, 157, 163, 171
- koruyucu aşı 104
- kusurlu sıvılar 50
- küçük parazitler 39
- L**
- de Latour, Cagniard de 74
- van Leeuwenhoek, Anthony 41, 42, 43, 56, 68
- lenf düğümleri 153
- von Liebig, Justus 51, 54, 55, 56, 64, 71, 72, 74, 76, 93
- Lind, James 36
- Lister, Joseph 54, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 113, 151, 163, 170
- Lodge, Hugh 60
- lohusa humması 58, 59, 60, 61, 62, 63, 85, 86
- M**
- Macaulay, Thomas Babington 38
- mayalanma 30, 54, 55, 56, 72, 83; ~ kuramı 56
- Meigs, Charles 60
- melankoli 20, 23; ~ sıvısı 23
- miasma(lar) 24, 35, 36, 55, 56, 57, 58, 64, 67, 96, 126, 135, 169; ~ kuramı 56, 126
- miasmatik hastalık kuramı 34
- mikrobiyal: ~ hastalık 36, 167; ~ has-
- talık kuramı 36; ~ ölüm nedenleri 167; ~ yaşam 41
- mikrobiyoloji 115, 151
- mikroorganizma(lar) 20, 40, 42, 44, 54, 55, 72, 74, 75, 76, 117, 123
- mikrop(lar): ~ devrimi 29, 64, 158, 164, 165; ~ kuramı 14, 15, 30, 55, 65, 112, 164; ~m keşfi 30
- mikroskopi 98, 131, 154
- mikroskop teknolojisi 50
- modern: ~ mikrop kuramı 33; ~ tıp 33
- Bayan Musgrave 19, 20, 25
- Müller, Johannes 51
- müşhiller 21
- N**
- nabız 28
- Needham, John Turbeville 44, 45, 52, 53, 77
- Needham, Peder 45, 52
- Nightingale, Florence 22, 57, 58, 84
- O**
- oksijensiz ortamlar 75
- organik: ~ çözülteler 77; ~ madde(ler) 44, 53, 81, 134
- otopsi 48, 49, 60, 61, 86
- Ö**
- ölü basiller 158
- ölümcül: ~ gazlar 33; ~ hastalıklar 59, 111, 117; ~ maddeler 61
- örnekleme oranı 159
- P**
- Pacini, Filippo 67
- paranoya 62
- Paris tipi hastane tıbbı 57
- Pasteur, Louis 14, 16, 45, 54, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 115, 126, 129, 131, 134, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 163, 164, 165, 166, 170, 171
- Pfeiffer 138, 157

Pouchet, Felix 76, 77, 79, 80, 81, 82, 91, 113
psikolojik etmenler 20
psikoz 62

R

radikal siyaset 55
Redi, Francesco 43
Rossignol, Hippolyte 103, 104, 107
Roux, Émile 106, 108, 131, 137, 138, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 163, 166
Rönesans dönemi 30
ruhsal bunalım dönemleri 24
Rush, Benjamin 36
Rutherford, John 27

S

safra 20
salgın: ~ hastalıklar 15, 35, 36, 40, 56, 65, 111, 164; ~ hastalık uzmanı 67
Salisbury, James H. 68
sanayi devrimi 29
Schwann, Theodore 52, 53, 54, 55, 71, 77
Sammelweis, Ignaz 61, 62, 63, 83, 84
septom 28
sentetik ilaçlar 166
Shattuck, Lemuel 56
sıtma 68
Simon, John 56, 64
Simpson, James Young 57, 61, 63
sindirimi zor gıdalar 24
sinir sistemi 29
siyasi devrim 47
Snow, John 65, 67, 129, 169
solunum sistemi 68
Spallanzani, Lazzaro 45, 52, 53, 71, 77
spor 99, 101
Sydenham, Thomas 34, 40

Ş

şarbon 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 123, 126, 134, 163; ~ aşısı 103, 104, 107, 108
şehir hastaneleri 57

T

tartarik asit 72
tavuk kolerası 106, 166
temizlik: ~ önlemleri 35; ~ uygulamaları 34
ter söktürücü ilaçlar 21
terleme 20
Thiersch, Carl 67
Thukididis 105
tıbbi: ~ araştırma(lar) 49, 51; ~ atıklar 85; ~ dünya görüşü 26, 40; ~ ilaçlar 167; ~ ilerleme 29; ~ tedavi 167; ~ tedavi yöntemleri 46; ~ uygulamalar 167
tıp 13, 14, 15, 19, 21, 25, 26, 28, 30, 33, 35, 36, 40, 42, 47, 49, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 61, 62, 65, 68, 71, 84, 98, 106, 117, 125, 127, 129, 131, 132, 143, 152, 153, 154, 155, 157, 163, 164, 168, 169; ~ın ilerlemesi 48; ~ bilimi 14, 19, 49, 68, 71; ~ bilimindeki ilerlemeler 51; ~ kuramı 40; ~ literatü 40; ~ mesleği 26, 47, 51; ~ terminolojisi 21
tifo 22, 24, 40, 68, 117, 126, 133, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 171; ~ araştırmaları 156; ~ aşılması 171; ~ basili 157; ~ salgını 158
tifüs 40
tohumlar kuramı 30
toksik sıvılar 25
Touissant, Jean-Joseph Henri 107, 108
twitter 4
Tyndall, John 80, 81, 83, 91

U

uydurma bilimsel fikirler 77

Ü

ülserasyon 24

V

vasküler sistem 97
veba 22, 26, 37, 38, 40, 105, 117, 122, 163
verem 26, 121, 123, 128, 166, 171

- Kraliçe Victoria 65, 152, 158; ~ dönemi 55
 Villermé, Louis 56
 Virchow, Rudolf 56
 virüsler 23
 vücut sıvıları 20, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 39, 50; ~ kuramı 30, 50
- W
- Weigert, Carl 115
 Widal, Georges Fernand 156; ~ testi 156, 157, 158
 Wood, Horatio 68
 Wortley, Montagu Mary 38
 Wright 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162
 Wunderlich, Karl 153
- Y
- yara enfeksiyonları 83
 yaşam: ~ enerjisi 42; ~ tarzı 24
 yaşayan mikroorganizmalar 72
 yüksek ateş 20, 22, 29, 142, 160
- Z
- zararlı: ~ gazlar 24, 33; ~ maddeler 34; ~ sıvılar 21
 zatürre 163, 167
 zehirli: ~ dumanlar 24; ~ miasmalar 64
 zimotik hastalıklar 56